

zitter te worden. Soens geeft een mooie beschrijving van Jeronimus Lauwerein, die omstreeks 1500 gronden in het gebied van de Braakman bedijkte en deze als heerlijkheid in leen verwierf.

In het laatste hoofdstuk formuleert Soens een antwoord op zijn probleemstelling: op welke manier werd de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte beïnvloed door de regionale bezits- en machtsverhoudingen en welk effect had dit op de duurzaamheid van die waterstaat en van de kustsamenleving? Zijn conclusie is dat organisatie, werking en beleid inzake waterbeheer beantwoordden aan de economische en politieke machtsverhoudingen van het ogenblik. Dat de wateringen zelf duurzaam bleken te zijn, was geen gevolg van hun succes inzake landschapsbeheer, maar aan het feit dat ze in een maatschappelijke behoefte voorzagen. Het waterbeheer kwam tegemoet aan de verlangens van grootgrondbezitters (lage lasten), dorpselites (machtsverwerving) en overheden (minimale interventie). De bewoners droegen de gevolgen van dit beleid, maar waren steeds minder betrokken bij de totstandkoming ervan.

Het proefschrift van Soens is een goede en degelijke studie naar oorsprong en vroegste ontwikkeling van de Vlaamse wateringen. Net als in recente Nederlandse studies blijkt uit dit boek dat de geschiedenis van het waterbeheer niet los gezien kan worden van de maatschappelijke context. De ontwikkeling van waterschappen als instellingen die aanvankelijk uitsluitend toezicht hielden op uitvoering van werken die de plaatselijke bevolking moest onderhouden, tot instellingen die zelf zorg dragen voor de uitvoering van deze werken en daarvoor belasting heffen is zowel Vlaams als Hollands. In hun taak en hun organisatie lijken de Vlaamse wateringen op de pas later ontstane Hollandse polders, niet op de ook in de dertiende eeuw ontstane Hollandse hoogheemraadschappen, waarin trouwens geen enkele invloed van ingelanden op het bestuur bestond. Soens kon putten uit rijk en ver in de tijd teruggaand bronnenmateriaal. Een serie waterschapsrekeningen die begint in 1285 is voor zover mij bekend in Nederland niet aanwezig. Registratie van grondeigendommen in de zogenaamde ommelopers vond in de Vlaamse wateringen al in het begin van de vijftiende eeuw plaats. De vergelijkbare Rijnlandse morgenboeken werden pas na 1540 aangelegd.

De spade in de dijk? is een sociale en institutionele geschiedenis die de ontwikkeling van de Vlaamse waterstaatszorg in een breed maatschappelijk kader plaatst. Helaas is het boek niet geïllustreerd. Een van de bijlagen bevat vier kaartjes die de kasselrij-indeling van Vlaanderen en de ligging van wateringen in de kasselrij van het Brugse Vrije tonen. Dit had wel iets uitgebreider gemogen. In het gebied ten noorden van Brugge, vooral in het huidige Zeeuws-Vlaanderen, is na 1400 veel land verloren gegaan en later weer bedijkt. Meer gedetailleerd en duidelijker kaartmateriaal zou het voor de lezer die niet goed bekend is in die regio gemakkelijker maken het verhaal te volgen. Hetzelfde geldt voor het citeren van bronnen in het Latijn en het Frans zonder Nederlandse vertaling. Dat is jammer voor lezers die weinig of geen kennis van deze talen hebben. Dit neemt niet weg dat Soens een goed en belangrijk werk heeft geschreven, dat ook interessant is voor de Nederlandse lezer. Historisch onderzoek naar het waterbeheer in aan Nederland grenzende gebieden (het noordwesten van Duitsland is in dit verband ook van belang) kan onze waterstaatsgeschiedenis in een breder kader plaatsen en leiden tot nieuwe inzichten.

ADRIAAN
M.J. DE
KRAKER

Willem van der Ham, *Hollandse polders*, Boom (Amsterdam 2009), 312 blz. Geïllustreerd, ISBN 978 90 850 68129. NUR 680, € 29,95.

Hollandse polders is een boek dat gaat over de ontstaansgeschiedenis van de droogmakerijen in Nederland. Droogmakerijen zijn drooggelegde ondiepe meren of uitgeveende gebieden (plassen). Deze treffen we aan in Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Flevoland, Friesland, Overijssel en Groningen. Hoe intrigerend de geschiedenis van de droogmakerijen in de laatste drie provincies ook moge zijn, gelet bijvoorbeeld op de naamgeving in

Friesland, Van der Ham besteedt hieraan geen aandacht. ‘God schiep de wereld, maar de Hollanders schiepen Holland’ is zo’n cliché, dat menig historicus daar niet diep op is ingegaan. Voor Van der Ham juist alle reden om dit thema wel aan te vatten en zich daarbij de vraag te stellen of dit droogleggen allemaal wel zo eenvoudig ging. Nieuw land op de tekentafel ontwerpen is één ding, maar dat nieuwe land ook daadwerkelijk leefbaar maken is iets geheel anders en ook veel lastiger dan het klinkt. Wie waren betrokken bij het droogleggen, alleen particulieren of ook de overheid? Hoe lang duurde het alvorens het nieuwe land leefbaar was, iets opbracht? Was de droogmakerij inderdaad het Arcadië, zoals dit zo vaak wordt voorgesteld?

Hollandse polders is chronologisch ingedeeld in een eerste periode, die liep tot diep in de achttiende eeuw en waarin de droogmakerijen vooral een zaak van particulieren waren. Het tweede deel handelt over de droogmakerijen waarin vooral de Staat bemoeienis had. In het derde deel behandelt Van der Ham de droogleggingen in het kader van het Zuiderzeeproject.

In hoofdstuk 1 komen de oudste droogmakerijen aan de orde. De eerste, vrij kleine droogmakerij, kwam in 1549 tot stand bij Alkmaar. De nieuwe polder was amper zeven-tien hectare groot. De kleinere droogmakerijen konden volstaan met enkele poldermolens, bij grotere ging het soms om tientallen molens en hoogteverschillen van enkele meters die het water moest overbruggen. Naast de aanleg van een lange ringdijk en een infrastructuur van sloten en weteringen om het water naar de poldermolens te leiden, vormden de vele molens een flink gedeelte van de totale investering om een groot meer, zoals de Schermer in 1631-1635, droog te leggen, waarbij 52 poldermolens nodig waren (blz. 27).

Niet alle investeringen in de oudste droogmakerijen waren direct winstgevend (blz. 64-65). Een aantal projecten faalde gewoonweg. Veelal waren de verwachtingen in de octrooiaanvraag over het te verwachten rendement te rooskleurig geweest. Maar ook ging het bij de drooglegging van de meren in Noord-Holland om het vergroten van de veiligheid. Hoe minder waterpartijen, hoe minder gevaar van de waterwolf van binnenuit. Verder gaat Van der Ham ook in op de inrichting van de zeventiende-eeuwse droogmakerijen. Zij vertonen de ruimtelijke ordening van de gouden eeuw en van de Renaissance met kavelvormen van 110 bij 1.250 meter (blz. 51). “De mathematische composities waren meer dan producten van de tekentafel: het concept sloot aan op Simon Stevins ideeën met betrekking tot de rationele orde van het staatsbestel en de ordening van de wereld en de kosmos”. Dit laatste zal wel zo zijn geweest indien de man bij een project betrokken was, maar genoemde maten lijken toch wel verdacht veel op die van *copies* van enkele eeuwen terug.

In hoofdstuk 2 behandelt Van der Ham de droogmakerijen waarbij de overheid het voortouw nam. Het gaat om droogleggingsprojecten uit de late zeventiende, achttiende en negentiende eeuw, grotendeels door uitvening ontstane plassen. Naast het gewest Holland, werd ook Rijnland, waar Cruquius als landmeter in dienst was, actief. Tegen het einde van de achttiende eeuw worden nieuwe uitvindingen toegepast, zoals de poldermolens met het hellende scheprad en zelfs primitieve stoomgemalen, zoals in de Blijdorpse polder bij Rotterdam in 1787 (blz. 100, 117-119).

Het belangrijkste deel van dit hoofdstuk is echter gewijd aan de drooglegging van het Haarlemmermeer. Oudere plannen worden besproken, evenals de oorzaken waarom aan droogmaking werd gedacht, zoals de turfgraverij aan de randen van het meer en de daarin liggende eilandjes, die uiteindelijk het lot van verdrinken dorp ten deel vielen. De wijze waarop het wetsvoorstel tot drooglegging door het parlement werd geloodst en de keuze voor stoombemaling komen ruimschots aan bod. Enerzijds waren grotere veiligheid tegen het water van het Haarlemmermeer en een grote hoeveelheid nieuw land grote winstpunten, anderzijds was er de verkleining van de boezem van Rijnland en moesten voorzieningen ter compensatie als nieuwe uitwateringen worden gerealiseerd. Ondanks de hoge extra kosten werd toch gekozen voor stoombemaling. Aandoenlijk is het relaas

over de plundering van het drooggevalen land in termen van archeologisch materiaal en andere resten, evenals het verhaal over het ruwe volk dat als eerste bewoners in het nieuwe land neerstreek. Dit nieuwe land, dat overigens meer dan een halve eeuw het schoolvoorbeeld werd van hoe de Hollanders Holland hebben geschapen, sprak zeer tot de verbeelding van de buitenlandse bezoekers. Een steeds terugkerend aspect van drooglegging en wonen in het nieuwe land is de polderkoorts of malaria. Van der Ham slaagt erin gaandeweg het boek duidelijk te maken hoe men tot de kern van de kwaal en de bestrijding daarvan kwam.

In het laatste hoofdstuk behandelt de auteur de totstandkoming van de grote droogmakerijen in het kader van de Zuiderzeewerken. Van der Ham ziet de uitvoering van de Zuiderzeewerken als het logisch vervolg op een reeks van grote waterstaatswerken, begonnen in de negentiende eeuw, zoals de drooglegging van het Haarlemmermeer, de aanleg van het spoorwegennetwerk, het graven van de Nieuwe Waterweg en het Noordzeekanaal. Naast de vele algemeen bekende aspecten en onderdelen van de Zuiderzeewerken, gaat de auteur ook in op het begin van de oplossing die voor de malaria werd gevonden rond 1880, zwakt hij in sterke mate de impact van de stormvloed van 1916 af door daar niet al te veel woorden aan vuil te maken, terwijl deze ramp, die met name desastreuus was in Noord-Holland, als de aanleiding wordt gezien tot het uitvoeren van de Zuiderzeewerken. Snel gaat hij vervolgens vrij gedetailleerd in op de keerzijde van de afsluiting. Zo passeren de mijmeringen van de *villes mortes* op de kust de revue evenals de toestand van de visserij op de Zuiderzee. Deze was reeds sterk in verval en een visser die ander werk moest zoeken, stond gelijk aan het wegsterven als een zieke kip (blz. 216). Opvallend hierbij zijn ook de weinige concrete toekomstmogelijkheden van de uitgetreden vissers, die via onderwijs een nieuw bestaan zouden kunnen opbouwen, zoals werken in de sigarenindustrie. Lering getrokken uit de inrichting van de Haarlemmermeer, nam de overheid sterk het voortouw bij de inrichting van de nieuwe polders, waarbij de Noordoostpolder door Van der Ham als het hoogtepunt van overheidsbemoeienis wordt gezien (blz. 269).

In het slot benadrukt de auteur nogmaals de grote dynamiek die zo kenmerkend is voor de droogmakerijen, waarbij de snelle verandering van land tot water, maar soms ook weer die van water tot land zich manifesteert. Verder wijst Van der Ham nog op de grote zakelijkheid bij de landschapsinrichting. Alleen bij de droogmakerijen van de zeventiende eeuw bespeurt hij nog een hoge mate van idealisme. Wellicht reden dat de Beemster het tot de Werelderfgoedlijst heeft geschopt. Bijna jammer dat de geschiedenis van de droogmakerijen met het onbedijkt blijven van het Markermeer eindigt in een anticlimax.

Van der Hams *Hollandse Polders* wordt afgesloten met drie bijlagen, waarin de droogmakerijen van Noord-Holland, Zuid-Holland en de overige gewesten worden weergegeven met het jaar van octrooiverlening, droogmaking en oppervlakte. Op drie bijgaande kaarten vinden we hun ligging terug. Dan volgt een notenapparaat, een bibliografie en twee registers (personen en geografische namen).

Hollandse polders is een boek dat prettig leest, dat vooral over mensen gaat en veel andere aspecten van het bedijken belicht, die vaak niet in andere waterstaatkundige publicaties aan de orde komen. Dat is zeker een verdienste. Een tweede verdienste zijn de bijlagen en de twee registers. Zij maken het boek enigszins toegankelijk. Daarmee komen we direct op de minpunten. Dit zijn de inhoudsopgave en de kopjes van de vele paragrafen en subparagrafen: deze zijn journalistiek van opzet, zoals: toemaken, idealen, zwartmakerij, schamele luijden, enzovoort. Uiteraard is dat een keuze, maar het maakt niet duidelijk over welke droogmakerij het gaat, waar en wanneer. Anderzijds zijn de circa tien kaders over belangrijke personen erg handig. Verder bevat het boek erg interessant en relevant kaartmateriaal, alleen is het daarbij jammer dat het wat kleinere boekformaat niet toelaat dit mooie kaartmateriaal voldoende groot af te beelden.

Mijn grootste probleem met *Hollandse polders* zit in het slot. Gelet op de vele relevante vragen die Van der Ham in zijn inleiding stelt, beantwoordt hij die in het slot nauwelijks, de lezer moet de antwoorden daarop bijeenprokkelen uit de drie hoofdstukken. Alleen

al de vraag waarom er land werd drooggelegd, is zeer de moeite waard om op terug te komen. Was het alleen de graanprijs die bepalend was? Zeker niet, ook het vergroten van de veiligheid speelde een rol! Maar waarin verschilde de zeventiende eeuw met de negentiende in dit opzicht? Waar pasten droogmakingen wel of niet binnen de strategie van de waterlinie? En waar lagen de verschillen met landaanwinning buiten Holland? Kortom, enkele vragen die niet worden beantwoord. Dit leidt mij tot de slotopmerking dat *Hollandse polders* een prettig leesbaar, maar moeilijk toegankelijk boek is, dat veel aspecten van het droogmaken aanroert, maar een beter slot had verdiend. Niettemin is het een aanrader voor allen die in de materie van droogmakerijen geïnteresseerd zijn.